

Troska o dziecko i jego potrzeby w działaniach Wydziału Opieki Społecznej Zarządu Miasta Łodzi w okresie międzywojennym

Aneta Bołdyrew

Łódź, Polska

bow0@poczta.onet.pl

Joanna Sosnowska

Łódź, Polska

sosnowskaasia@wp.pl

Słowa kluczowe: opieka nad dzieckiem w Polsce w latach 1918–1939, opieka nad dziećmi w Łodzi w okresie międzywojennym, instytucje opieki nad dzieckiem, pogotowie opiekuńcze, rodziny zastępcze

W odrodzonym po 1918 r. państwie polskim samorząd łódzki stanął przed wielością zadań związanych z przywróceniem prawidłowych działań w różnych sferach życia: politycznego, społeczno-ekonomicznego, prawno-administracyjnego, oświatowego czy kulturalnego. Trudności potęgowały zaniedbania w wielu dziedzinach (będące skutkiem prowadzonej dotąd w mieście przez władze rosyjskie polityki), ale również zniszczenia wojenne, unieruchomienie przemysłu oraz powszechna pauperyzacja społeczeństwa.

Aneta Bołdyrew, dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Historii Wychowania i Pedagogiki

Joanna Sosnowska, dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, poza usuwaniem najpilniejszych zaniedbań, priorytetową sprawą łódzkich władz miejskich stało się rozwiązanie spraw aprowizacyjnych, mieszkaniowych oraz opiekuńczych. Podejmowano jednocześnie ważne kwestie dotyczące upowszechnienia i rozwoju oświaty, kultury, czy też poprawy zdrowia mieszkańców¹.

Działania władz miasta wpisywały się w politykę odrodzonego państwa w zakresie problematyki socjalno-wychowawczej, zdrowotnej i demograficznej, której główne cele zostały określone w czasie Zjazdu w Sprawie Wyludnienia Kraju, odbywającego się w Warszawie w dniach 1–3 listopada 1918 r. Obrady poświęcono trzem problemom, uznanym za najbardziej palące. Dwie pierwsze sekcje zjazdu poświęcone były walce z chorobami wywołanymi przez warunki wojenne i niedożywienie, trzecia skupiała się na problematyce opieki nad matką i dzieckiem. Zjazd wyznaczył główne kierunki działań, mających na celu zapewnienie w odrodzonym państwie prawnej i instytucjonalnej opieki nad matką i dzieckiem. Kwestię ochrony życia i zdrowia dzieci uznano za priorytet w trakcie tworzenia struktur administracyjnych na poziomie centralnym i samorządowym². Lekarz Władysław Szenajch, naczelnik Wydziału Opieki Państwowej nad Dzieckiem i Matką w Ministerstwie Zdrowia

¹ W. Lipiec (1973), *Kultura i oświata w Łodzi w okresie międzywojennym*, Łódź, p. 13–16; M. Nartowicz-Kot (1985), *Samorząd łódzki wobec problemów kultury w latach 1919–1939*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Historica”, no. 21, p. 4, 21–22.

² *Organizacja Wydziału Opieki Państwowej nad Dzieckiem i Matką* (1918), „Biuletyn Dyrekcji Służby Zdrowia, no. 4, p. 8–10.

Publicznego i Opieki Społecznej, działającym jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości, a w prowizorium rządowym Władysława Wróblewskiego kierownik Ministerstwa, podkreślał: „do najważniejszych obowiązków Państwa winna należeć piecza nad zdrowiem i rozwojem ludności, przede wszystkim zaś dzieci, tej przyszłości Narodu [...]. Społeczeństwo, a przede wszystkim Państwo [...] winno dążyć do zabezpieczenia każdemu dziecku opieki [...], musi wpływać na stan opieki nad dziećmi o wiele więcej i głębiej, niż to się dotąd działo, gdyż opieka nad dziećmi i matkami należy do najważniejszych zadań polityki ludnościowej Państwa”³. Realizacja tych zadań wymagała zaangażowania lokalnych władz samorządowych; od stopnia ich sprawności uzależniona była *de facto* skuteczność polityki społecznej, zdrowotnej i oświatowej w skali całego kraju. Podjęcie działalności opiekuńczo-wychowawczej przez władze samorządowe pozwoliło na realizację postulatów formułowanych w trudnym czasie samorządowego powstawania autonomicznych organów władzy w ramach niepodległego państwa polskiego. Sytuacja w Łodzi stanowi cenną egemplifikację działań samorządowych w odrodzonej Polsce.

Projekty, koncepcje, zamierzenia i inicjatywy rodzące się podczas posiedzeń Rady Miejskiej uskutecziano w działaniu za pośrednictwem poszczególnych wydziałów Magistratu (zwanego od 1919 r. Zarządem Miasta Łodzi, od 1933 r. Zarządem Miejskim⁴). W latach 1919–1939, w ramach własnej struktury organizacyjnej, Zarząd Miasta Łodzi posiadał kilkanaście wydziałów, wśród

których zadania opiekuńczo-wychowawcze nad dziećmi skoncentrowano w trzech jednostkach: w Wydziale Oświaty i Kultury (wcześniej był to Wydział Szkolnictwa), Wydziale Opieki Społecznej (wcześniej: Wydział Dobroczynności Publicznej) i Wydziale Zdrowotności Publicznej⁵.

Problematyka upowszechniania edukacji dziecka poprzez działania Wydziału Oświaty i Kultury Zarządu Miasta Łodzi w okresie międzywojennym była już poddana analizie na łamach czasopisma „Kultura i Wychowanie”⁶. Pozostając w obrębie inicjatyw i projektów podejmowanych na rzecz i dla dobra dziecka, przedmiotem niniejszego artykułu uczyniono działalność kolejnej agendy łódzkiego samorządu – Wydziału Opieki Społecznej. Autorki starały się wykazać, iż jego przedstawiciele podejmowali wieloaspektowe działania mające na celu troskę o dziecko, zwłaszcza pozbawione opieki ze strony rodziców. Warto nadmienić, że prace o takim charakterze, prowadzone na poziomie lokalnym, wpisywały się w politykę społeczną młodego państwa polskiego, a działania miejskich struktur odpowiedzialnych za pomoc dziecku były komplementarne w stosunku do inicjatyw społecznych i prywatnych prowadzonych w Łodzi na tym polu od lat 80. XIX w.

Kwestie prawnej opieki nad dzieckiem w II Rzeczypospolitej

Problematyka podjęta w niniejszym artykule obliguje do przedstawienia wybranych kwestii legislacyjnych odnoszących się do sfery opieki nad dzieckiem w Drugiej Rzeczypospolitej, bowiem zamierzenia i działania władz szczebla

³ W. Szenajch (1918), *Zadania Wydziału Opieki Państwowej nad Dzieckiem i Matką*, „Biuletyn Dyrekcji Służby Zdrowia”, no. 4, p. 11.

⁴ Określenie „Zarząd Miejski” formalnie wprowadziła ustawa z dnia 23 III 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, jednak już wcześniej nazwy tej używano zamiennie z określeniem „Magistrat” lub „Zarząd Miasta Łodzi”. Vide: M. Jaskulski (2001), *Władze administracyjne Łodzi do 1939 r.*, Łódź, p. 110.

⁵ *Księga pamiątkowa dziesięciolecia samorządu miasta Łodzi 1919–1929* (1930), Łódź, p. 56–58.

⁶ J. Sosnowska (2013), *Wydział Oświaty i Kultury Zarządu miasta Łodzi w upowszechnianiu edukacji dziecka w dwudziestolecie międzywojennym*, „Kultura i Wychowanie”, no. 5, p. 66–79.

samorządowego wynikały bezpośrednio z obowiązujących uregulowań prawnych podejmowanych na poziomie centralnym.

Z początkiem 1920 r. rolę koordynatora działalności opiekuńczej w kraju przejęło państwo, współpracując na tym polu z samorządami lokalnymi, organizacjami społecznymi i wyznaniowymi⁷. W celu skutecznego dotarcia z pomocą dzieciom (zwłaszcza sierotom i ubogim) zorganizowano Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży, tworząc tym samym zręby polskiego systemu opieki nad dzieckiem. Na szczeblu rządowym sprawy opieki społecznej umiejscowiono w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej (MPIOS), które – wychodząc naprzeciw potrzebom natychmiastowego zajęcia się dziećmi – w lutym 1920 r. uczyniło pierwszy krok ustawodawczy, wydając rozporządzenie w sprawie powołania do życia placówek „pogotowia opiekuńczego”, przeznaczonych dla dzieci bezdomnych i, jak to wówczas określano, „włóczęgów”⁸. Jednak do tworzenia instytucji pogotowia opiekuńczego dla dzieci samorządy terytorialne włączyły się w niewielkim stopniu⁹, toteż warto docenić wysiłki władz Łodzi, które jako pierwsze spośród gmin, już w kwietniu 1920 r., podjęły decyzję o zorganizowaniu tego typu placówki w mieście.

Podstawowe prawa dziecka i wytyczne dotyczące zaspokojenia jego potrzeb zawarto w tzw. konstytucji marcowej (z 17 marca 1921 r.). Istotne

⁷ Do tego czasu działalnością opiekuńczą (głównie wobec ubogich) zajmowała się Rada Główna Opiekuńcza (powołana do życia w czasie I wojny światowej) oraz organizacje dobroczynne. Vide: W. Szenajch (1917), *Zasady organizacji opieki nad dzieckiem*, Warszawa, p. 56; *Polityka społeczna państwa polskiego 1918–1935* (1935), Warszawa, p. 292–293.

⁸ L. Dyduś (1938), *Opieka publiczno-prawna nad dzieckiem w Polsce*, Lwów, p. 41; *Sprawozdanie Wydziału Dobroczynności Publicznej za m. luty 1920 r.* (1920), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 8.

⁹ Działalność opiekuńcza w tym okresie dotyczyła głównie sprawowania pieczy nad matkami i niemowlętami oraz sierotami i dziećmi porzuconymi.

znaczenie miał tu artykuł 103, który stanowił, że „[...] dzieci bez dostatecznej opieki rodzicielskiej, zaniebane pod względem wychowawczym – mają prawo do opieki i pomocy państwa w zakresie oznaczonym ustawą” oraz że „odjęcie rodzicom władzy nad dzieckiem może nastąpić tylko w drodze orzeczenia sądowego”¹⁰. Wymieniony artykuł stanowił ważny punkt dla konsolidacji systemu opiekuńczego Drugiej Rzeczypospolitej, bowiem w świetle zapisu prawa działania o charakterze opiekuńczym przestały być traktowane jako dar filantropii, a stały się obowiązkiem państwa¹¹.

Kolejne uregulowania w dziedzinie publiczno-prawnej opieki (w tym także nad dzieckiem) przyniosła ustawa o opiece społecznej z 16 sierpnia 1923 r., która w szczególności dotyczyła „[...] sierot, półsierot, dzieci zaniebanych, opuszczonych, przestępnych oraz zagrożonych przez wpływy złego otoczenia”¹². Obowiązek udzielania pomocy spoczywał przede wszystkim na związkach komunalnych i gminach oraz na współpracujących z nimi organizacjach społecznych, którym w dziedzinie opieki wyznaczono rolę pomocniczą (gmina mogła podpisywać z odnośnymi instytucjami stosowne umowy i umieszczać w nich mieszkańców, w tym również dzieci, potrzebujących

¹⁰ *Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (1921), „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (Dz.U.RP), no. 44, poz. 267.

¹¹ Z. Cutter, E. Sadowska (2008), *Opieka nad ludnością II Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości żydowskiej* [in:] S. Walasek (ed.), *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, Kraków, p. 70.

¹² *Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej* (Dz.U.RP, no 92, poz. 726). W późniejszym okresie ustawę uzupełniono szczegółowymi uregulowaniami prawnymi w postaci odnośnych dokumentów, jak np.: *Ustawa o Radzie Opieki Społecznej* (1925 r.), *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji dobroczynnych* (1927 r.), *Rozporządzenie MPIOS o kwalifikacjach kierowników zakładów opiekuńczych oraz rozporządzenie tego samego resortu o sprawozdaniach z działalności i o rachunkowości instytucji dobroczynnych* (obydwa dokumenty z 1927 r.) i inne. Vide: *Ustawodawstwo w zakresie opieki społecznej* (1928) [in:] *Służba społeczna w Polsce*, Warszawa, p. 14–16.

pomocy i wsparcia)¹³. Aby zapewnić sprawne funkcjonowanie opieki społecznej w 1928 roku powołano dla tych celów specjalne organy – instytucję opiekunów społecznych i komisje opieki społecznej.

W okresie międzywojennym, zgodnie z wytycznymi ustawy z 1923 r., opieka nad dzieckiem sprawowana przez państwo, samorzady, instytucje kościelne i organizacje społeczne obejmowała następujące obszary¹⁴:

- opiekę nad macierzyństwem i dziećmi w okresie niemowlęcym (w tym celu organizowano stacje opieki nad matką i dzieckiem, zwane „Kroplą Mleka”¹⁵);
- opiekę nad sierotami i półsierotami;
- opiekę nad dzieckiem: opuszczonym i ubogim, przestępczym, zaniedbanym moralnie, chorym (z gruźlicą, jaglicą, niesprawnym ruchowo i umysłowo) oraz nad dzieckiem w wieku przedszkolnym¹⁶;

¹³ N. Stolińska-Pobrala (2007), *Kształtowanie się podstaw polskiego prawa opiekuńczego w okresie II Rzeczypospolitej* [in:] T. Jajmużna (ed.), *Z teorii i doświadczeń pedagogicznych*, „Łódzkie Studia Pedagogiczne”, no. 1, p. 104.

¹⁴ N. Stolińska-Pobrala (2002), *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Łódź, p. 23–24.

¹⁵ Tradycja powoływania oddziałów instytucji pod nazwą „Kropla Mleka”, której głównym założeniem była pomoc niemowlętom z ubogich rodzin poprzez dostarczanie im matkom mleka badanego bakteriologicznie, sięga pierwszej dekady XX w. (w Łodzi był to rok 1904). W okresie międzywojennym w zasadzie kontynuowano działalność opiekuńczą, którą rozciągnięto również na matki. Zadanie to w 1919 r. podjął Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom. Instruktorzy Amerykańskiego Czerwonego Krzyża organizowały Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem (zwane też „Kroplą Mleka”), nadając tym placówkom charakter przede wszystkim profilaktyczny. Vide: J. Supady (1977), *Powstanie i działalność łódzkiej Kropli Mleka w latach 1904–1914*, „Zdrowie Publiczne”, no. 6, p. 413–414; M. Biegańska-Płonka (2008), „Kropla Mleka” w Łodzi w latach 1918–1939 – osiągnięcia w profilaktyce dziecięcej – sukces, ale jaki?, „Przegląd Pediatryczny”, no. 4, p. 303.

¹⁶ Rozwój sieci ochron-przedszkoli (od 1932 r. – przedszkoli) zależał głównie od inicjatywy władz samorządowych i stowarzyszeń o profilu wychowawczo-opiekuńczym. Niezbyt liczne placówki tego sektora odgrywały ważną rolę w zapewnieniu opieki dzieciom rodziców pracujących. Były ponadto ośrodkiem wychowania

- pomoc i współpracę z rodzinami dzieci w wieku szkolnym¹⁷.

Opieka ta polegała na udzielaniu pomocy do-
 różnej (częściowej) i stałej (całkowitej). Formy
 stałego wsparcia wiązały się z umieszczaniem
 dzieci w odpowiednich zakładach opieki całkowi-
 tej (żłobki, schroniska, przytułki, sierocińce, domy
 dziecka, bursy, pogotowia opiekuńcze)¹⁸. Częściową
 pomocą służyły stacje opieki nad matką i dzieckiem
 oraz wszelkiego typu poradnie i ośrodki opieki
 społecznej, udzielające głównie wsparcia finan-
 sowego i w naturze oraz prowadzące dożywianie.
 W ten obszar wpisywała się też organizacja wypo-
 czynku dla dzieci, w takich formułach jak: kolonie
 letnie, lecznicze i półkolonie¹⁹. Warto zauważyć, że
 wraz z rozwojem opieki nad dzieckiem w okresie
 międzywojennym kształtowała się polska myśl
 pedagogiczna wsparta dorobkiem teoretycznym
 i praktyką wielu wychowawców, lekarzy i społecz-
 ników, jak np. księdza Bronisława Markiewicza,
 Janusza Korczaka, Aleksandra Kamińskiego, Józefa

i kultury w środowisku, zapoznawały dzieci z nowymi metodami
 pracy dydaktycznej oraz przygotowywały je do nauki w szkole. Nie
 należy jednak zapominać o placówkach przedszkolnych pozosta-
 jących w gestii towarzystw dobroczynnych; pomimo że akcenty
 położono w nich na opiekę nad dzieckiem (nieco mniejszą wagę
 przywiązując do aspektów dydaktycznych), to jednak pełniły one
 komplementarną rolę w zakresie opieki nad dzieckiem w okresie
 międzywojennym. Vide: J. Sosnowska (2011), *Działalność so-
 cjalna i opiekuńczo-wychowawcza Łódzkiego Chrześcijańskiego
 Towarzystwa Dobroczynności (1885–1940)*, Łódź, p. 432–475.

¹⁷ K. Jakubiak (1997), *Współdziałanie rodziny i szkoły w peda-
 gogice II Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz, p. 214–217.

¹⁸ W ostatnich latach II Rzeczypospolitej funkcjonowanie za-
 kładów opiekuńczych, takich jak bursy i internaty oraz rodziny
 zastępcze, było przedmiotem krytyki ze strony społeczeństwa.
 Zarzucano tym placówkom, że w niedostateczny sposób przy-
 gotowują wychowanków do samodzielnego życia, oferują niski
 poziom kształcenia, stosują tzw. koszarowość oraz przewagę
 kar nad innymi środkami wychowawczymi. Cf. L. Albański (2001),
Reformy systemu opieki nad dzieckiem – tradycje i współczesność
 [in:] I. Michalska, G. Michalski (ed.), *Reformy edukacyjne w Polsce.
 Tradycje i współczesność*, Skierniewice, p. 128.

¹⁹ M. Balcerek (1978), *Rozwój opieki nad dzieckiem w Polsce
 w latach 1918–1939*, Warszawa, p. 68–70.

Czesława Babickiego, Kazimierza Jeżewskiego, Stefana Kopcińskiego, Seweryna Sterlinga, Jadwigi Szustrowej czy wspomnianego już lekarza Władysława Szenajcha.

Organizacja Wydziału Opieki Społecznej Zarządu Miasta Łodzi

Wydział Opieki Społecznej (dalej: WOS lub Wydział), jako jednostka organizacyjna znajdująca się w strukturze łódzkich władz miejskich doby międzywojennej, oficjalną działalność rozpoczął 1 kwietnia 1920 roku²⁰. Kontynuował prace, powołanego przez Magistrat wkrótce po odzyskaniu niepodległości, Wydziału Dobroczynności Publicznej, którego zadanie polegało na kierowaniu akcją pomocy społecznej w mieście (m.in. chodziło o wydawanie zapomóg pieniężnych, dożywianie, leczenie i pielęgnowanie chorych w domu)²¹.

Powołanie WOS w nowych powojennych realiach było momentem przełomowym w polityce opiekuńczej młodego łódzkiego samorządu, a tym samym jego działania wpisywały się w ogólną tendencję zmian tej polityki na szczeblu ogólnopaństwowym. Według Tadeusza Wisławskiego, jednego z przewodniczących WOS, właśnie opiece społecznej łódzkie władze przeznaczyły „jedno z pierwszych miejsc w ogólnych zadaniach gospodarki samorządowej”, a wśród wielu zadań opiekuńczych na czoło wysunięto opiekę nad dzieckiem, „tworząc z tego naczelne hasło polityki opiekuńczej Samorządu m. Łodzi. Dział ten rozwijał się najszybciej i najwcześniej objął zadania, wskazane później w tej dziedzinie przez Ustawę o opiece społecznej”²².

²⁰ Z obrad Magistratu. Posiedzenie 25 z 1 kwietnia 1920 r. (1920), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 1.

²¹ Zmiana nazwy na „Wydział Opieki Społecznej” była zewnętrznym wyrazem zmiany charakteru opieki – z filantropijnego na opiekę o wymiarze społecznym.

²² T. Wisławski (1927), *Samorządowa Opieka Społeczna w Łodzi*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 16, p. 25.

Należy zaznaczyć, że potrzeby ludności w zakresie pomocy i opieki po I wojnie światowej były bardzo duże. Dla robotników fabrycznych, stanowiących największy odsetek mieszkańców miasta²³, najważniejsze okazały się bieżące potrzeby aprowizacyjne, ale w perspektywie dłuższej – konieczność znalezienia pracy. Miejski samorząd wybrany w 1919 roku spośród przedstawicieli partii robotniczych na czoło wysunął właśnie postulat walki z bezrobociem i analfabetyzmem²⁴. Początkowy okres sprawowania rządów przez nowe władze miejskie upłynął na ciągłym borykaniu się z ogromem trudności ekonomicznych i społecznych. Zaniedbania, jak już pisano, spowodowane destrukcyjną polityką władz rosyjskich, skutki zniszczeń wojennych i rabunkowa gospodarka niemieckiego okupanta doprowadziły miasto do ruiny. „Pod względem urządzeń miejskich – pisano – Łódź była tak uboga, że chyba tylko olbrzymia liczba mieszkańców mogła usprawiedliwiać zaliczanie jej do rodziny wielkich miast. Nadto zaś życie gospodarcze, owo [...] najistotniejsze podłoże siły finansowej samorządu, pogrążone było w martwocie. Jeżeli przytem zważymy, że przemysł łódzki został przez okupantów nieomal doszczętnie zrujnowany, że silna fala reemigracji pomnażała ustawicznie zastępy ludzi pozbawionych pracy i środków egzystencji, że trudności aprowizacyjne przybrały rozmiary wręcz katastrofalne, wówczas obraz Łodzi w dobie narodzin samorządu miejskiego ukaże nam się w całej swej ponurej nagości”²⁵.

²³ Około 60% ludności czynnej zawodowo utrzymywało się wówczas z pracy w przemyśle (liczba ta nie uwzględnia bezrobotnych rekrutujących się w większości spośród pozbawionych pracy robotników przemysłowych). Cf. A. Rzepkowski (2008), *Ludność miasta Łodzi w latach 1918–1939*, Łódź, p. 65.

²⁴ Pierwsze samorządowe wybory odbyły się w Łodzi w lutym 1919 r. Zwycięstwo przypadło wówczas partiom robotniczym: Polskiej Partii Socjalistycznej i Narodowemu Związki Robotniczemu.

²⁵ *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 6.

W marcu 1920 r. Wydział Opieki Społecznej mieścił się w trzech lokalizacjach: przy ul. Moniuszki 10 (sekretariat główny), przy ul. Konstantynowskiej 27 (biuro I dzielnicy), przy ul. Kilińskiego 160 (biuro II dzielnicy). Zarządzał dwiema placówkami opiekuńczymi: Domem dla Chronicznie Chorych przy ul. Tramwajowej 15 i Pogotowiem Opiekuńczym dla Dzieci przy ul. Milsza 51 (obecnie Kopernika). Oprócz tego subsydiowano działalność filantropijnych instytucji opiekuńczych różnych wyznań i narodowości działających w mieście. Pomoc ubogim, w zależności od rozmiaru potrzeb, polegała na kierowaniu ich do odpowiedniego zakładu lub udzielaniu wsparć pieniężnych. Dzieci bezdomne i sieroty (samodzielnie zgłaszające się do Wydziału lub przyprowadzane przez funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa publicznego), po uprzednim zbadaniu ich warunków materialnych i rodzinnych, umieszczano w pogotowiu opiekuńczym lub udzielano im pomocy pieniężnej, wydawano bezpłatne obiady, odzież, obuwie czy bieliznę. Ponadto rodzinom skrajnie ubogim wypłacano zapomogę w wysokości 8 marek polskich na dziecko²⁶.

Uregulowania prawne dotyczące organizacji, zakresu i sposobu działania WOS zawarto w *Statucie Organizacyjnym Wydziału Opieki Społecznej Magistratu m. Łodzi* (dalej: *Statut*), zatwierdzonym uchwałą przez Radę Miejską w dniu 7 czerwca 1925 r.²⁷ W świetle zapisów *Statutu* do zadań Wydziału w zakresie pomocy dziecku i jego rodzinie, zgodnie z wytycznymi ustawy o opiece społecznej z 1923 r., należała opieka nad niemowlętami, dziećmi i młodzieżą (zwłaszcza nad sierotami, półsierotami, dziećmi zaniedbanymi, opuszczonymi,

sprawcami przestępstw i zagrożonymi wpływami złego otoczenia) oraz ochrona macierzyństwa²⁸. Jak czytamy w *Statucie*, działalność Wydziału koncentrowała się na: 1) zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych względem osób, które trwale lub chwilowo nie mogą tego uczynić własnymi środkami – była to tzw. opieka otwarta; 2) organizowaniu i prowadzeniu zakładów opiekuńczych; oraz 3) religijnym, etycznym, intelektualnym i fizycznym wychowaniu dzieci i przygotowaniu młodzieży do pracy zawodowej – w ramach tzw. opieki zamkniętej²⁹. Dla realizacji zadań statutowych WOS powołał dwie agendy: Oddział Opieki Zamkniętej i Oddział Opieki Otwartej³⁰.

Na czele WOS stał przewodniczący wybrany spośród ławników Zarządu Miasta Łodzi. Pierwszym przewodniczącym WOS był Stefan Maciński (podczas jego kadencji był to WDP), który sprawował swój urząd w latach 1919–1921, kolejni to: Dorota Kłuszyńska (1921–1923), Władysław Adamski (1923–1927), Antoni Purtal (1927–1933) i Tadeusz Wisławski (1935–1939)³¹.

Oddział Opieki Zamkniętej

Priorytetowe zadania Oddziału Opieki Zamkniętej koncentrowały się wokół organizacji i prowadzenia instytucji opiekuńczych dla dorosłych,

²⁶ *Sprawozdanie z działalności Wydziału Opieki Społecznej za czas od 1-go kwietnia 1919 do 31-go marca 1920 r.* (1920), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 40, p. 3–4.

²⁷ *Protokół 17 (III sesji) posiedzenia Rady Miejskiej, dnia 7 czerwca 1925 r.* (1925), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 31, p. 8.

²⁸ Zadania WOS wykraczały poza opiekę nad dzieckiem i jego matką i obejmowały: opiekę nad ludźmi starymi, inwalidami, kalekami, nieuleczalnie chorymi, chorymi psychicznie i niezdolnymi do pracy, opiekę nad bezdomnymi ofiarami wojny i ciężko poszkodowanymi, opiekę nad więźniami po odbyciu kary, walkę z żebractwem, włóczęgostwem, alkoholizmem i nierządem oraz pomoc i współdziałanie z prywatnymi i społecznymi instytucjami opiekuńczymi. Vide: *Statut Organizacyjny Wydziału Opieki Społecznej Magistratu m. Łodzi* (1925), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 31, p. 8.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ W 1925 r. zreorganizowano Oddział Opieki Otwartej, tworząc Oddział Opieki Otwartej i Półotwartej.

³¹ *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 56–58; Wydział Opieki Społecznej (1937), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, Dodatek specjalny, p. 8.

młodzieży i dzieci. Pierwszym typem miejskiej placówki powołanej w Łodzi w celu opieki nad dziećmi osieroconymi było pogotowie opiekuńcze. Tym posunięciem łódzkie władze miejskie spełniły wymogi ustanowione na szczeblu państwowym, bowiem uchwałą Sejmu Ustawodawczego z dnia 13 stycznia 1920 r. władze Rzeczypospolitej postanowiły, wspólnie z samorządami i instytucjami społecznymi, przystąpić do tworzenia na terenie kraju instytucji opiekuńczych dla dzieci. Warto nadmienić, że Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej pokrywało wówczas 50% wydatków związanych z tymi przedsięwzięciami.

Decyzja o zorganizowaniu w Łodzi Miejskiego Pogotowia Opiekuńczego dla Dzieci (sierot, półsierot, podrzutków) zapadła w kwietniu 1920 r.³² Kilka miesięcy później wynajęto na ten cel dom przy ul. Milsza 51, w którym znalazło miejsce około 150 dzieci (przyprawdzanych głównie przez policję)³³. Uroczystego otwarcia Pogotowia, któremu towarzyszyła obecność przedstawicieli władz państwowych, wojskowych, policji, duchowieństwa i organizacji filantropijnych, dokonano 13 września 1920 roku. „Po poświęceniu lokalu – jak pisano – goście zwiedzili urządzenie, schludne salki i łóżeczka, sypialki, jadalnie, ambulatorjum. Większość ścian ozdobiona jest portretami bohaterów myśli i ducha polskiego. Każdy pensjonarz ma swój ręcznik i szczoteczkę do zębów. Po zwiedzeniu lokalu pierwszy przemówił ks. prałat Tymieniecki [Wincenty Tymieniecki – od 1921 r. biskup łódzkiego kościoła rzymskokatolickiego

– przyp. aut.], wskazując na potrzebę podobnej instytucji i witając z uznaniem nową placówkę Magistratu. Po nim przemawiał prezydent Rzewski [Aleksy Rzewski – pierwszy prezydent Łodzi w II Rzeczypospolitej – przyp. aut.], który zaznaczył, że zadaniem tej instytucji jest ratownictwo od upadku i zwyrodnienia tych, których nędza zepchnęła na dno życia. Zebrać dzieci ulicy i uratować je dla kultury i cywilizacji oraz wpajać w nich zasady obywatelskie będzie jednym z pierwszych zadań tej instytucji...”³⁴. Obecność przedstawiciela władz państwowych – ministra Lewandowskiego (z ramienia Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej) świadczyć mogła o randze wydarzenia, podkreślał on bowiem, że „Łódź jako pierwsze miasto zrealizowało ustawę w przedmiocie opieki społecznej”³⁵. Uroczystość zakończył popis dzieci: utwory Marii Konopnickiej deklamował 9-letni chłopiec, bajki Stanisława Jachowicza recytowała 6-letnia dziewczynka, a wszyscy podopieczni odśpiewali *Rotę*.

Zgodnie z regulaminem, do Pogotowia Opiekuńczego przyjmowano dzieci w wieku od 3 do 16 lat. Miały one przebywać w placówce tymczasowo – do 3 miesięcy, ale pobyt większości z nich trwał nawet ponad rok³⁶. Z uwagi na dość dużą rozpiętość wiekową podopiecznych przebywających w nowo utworzonej instytucji, Zarząd Miasta Łodzi zorganizował kolejne placówki, w których dzieci, o zbliżonym wieku, umieszczano na stałe. W tym samym 1920 roku od organizacji filantropijnej pod nazwą Towarzystwo Schronisk im. św. Stanisława Kostki WOS przejął i poprowadził dwa zakłady dla dzieci: żłobek dla niemowląt, znajdujący się

³² *Sprawozdanie Wydziału Dobroczynności Publicznej za m. luty 1920 r.* (1920), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 8; *W sprawie otwarcia w Łodzi Pogotowia Opiekuńczego dla dzieci* (1920), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 19, p. 5; *Sprawozdanie z działalności WOS za czas od 1 kwietnia 1920 do 31 marca 1921 roku* (1921), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 37, p. 4.

³³ *Sprawozdanie WOS za mies. maj 1920 r.* (1920), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 31, p. 1.

³⁴ *Otwarcie Pogotowia opieki dla dzieci* (1920), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 37, p. 13–14.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Wydział Opieki Społecznej. Sprawozdanie ogólne* (1923), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 15, p. 36.

wówczas przy ul. Bocznej 5 oraz Przytułek (Schronisko) św. Anny, położony przy ul. Wiznera 25/27 (obecnie Felsztyńskiego)³⁷. W tych trzech instytucjach umieszczono około 340 dzieci³⁸. Rok później zorganizowano bursę dla chłopców w wieku 14–17 lat na 50 miejsc. W 1922 r. władze samorządowe powołały do życia dom wychowawczy dla dzieci w wieku przedszkolnym na 120 miejsc, a w roku następnym zorganizowały trzy kolejne zakłady: dom wychowawczy dla dzieci w wieku szkolnym, bursę dla dziewcząt na 50 miejsc oraz internat dla chłopców zaniedbanych wychowawczo na 60 miejsc (przy szkole specjalnej)³⁹. W 1925 r. otworzono dom wychowawczy dla chłopców w wieku szkolnym na 100 miejsc.

W ciągu omawianego w artykule okresu instytucje te zmieniały swoje nazewnictwo, siedzibę i zazwyczaj powiększały liczbę miejsc przeznaczonych dla podopiecznych. Przy organizacji nowych i reorganizacji już istniejących zakładów brano pod uwagę wiek i płeć wychowanków. W 1927 r. Zarząd Miasta Łodzi prowadził dla dzieci dziewięć instytucji opiekuńczych, w których przebywało około 575 podopiecznych (dzienny koszt utrzymania dziecka wynosił średnio 2 złote):

- I Miejski Dom Wychowawczy dla Niemowląt (ul. Tramwajowa 15) przeznaczony dla 100 dzieci do lat 2;
- II Miejski Dom Wychowawczy dla dzieci w wieku przedszkolnym (ul. Karolewska 51) dla 120 dzieci w wieku 2–7 lat;
- III Miejski Dom Wychowawczy dla dziewcząt w wieku szkolnym (ul. Kopernika 51) dla 120 dzieci w wieku 7–14 lat;

³⁷ *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 190.

³⁸ T. Wisłowski, *Samorządowa Opieka...*, op. cit., p. 25.

³⁹ *Księga pamiątkowa...*, op. cit., p. 191.

- IV Miejski Dom Wychowawczy dla dzieci chorych na jaglicę (ul. Wiznera 25/27) dla 120 dzieci w wieku 2–14 lat (nauka w zakresie szkoły powszechnej odbywała się na miejscu);
- V Miejski Dom Wychowawczy dla chłopców w wieku szkolnym (ul. Sienkiewicza 47) dla 100 dzieci w wieku 7–14 lat;
- I Miejska Bursa dla chłopców (ul. Sienkiewicza 47) dla 60 wychowanków w wieku 14–17 lat (przy zakładzie zorganizowano warsztaty: szewski, rymarski, krawiecki, w których podopieczni wykonywali prace na rzecz miejskich domów wychowawczych);
- II Miejska Bursa dla dziewcząt (ul. Kopernika 51) dla 30 wychowanek w wieku 14–17 lat (dziewczęta uczyły się prac związanych z gospodarstwem domowym, szycia, hafciarstwa itp.);
- Miejskie Pogotowie Opiekuńcze dla dzieci (ul. Sienkiewicza 47) dla 50 dzieci w wieku 2–14 lat (zakład dawał czasową opiekę dzieciom bezdomnym, zagubionym, porzuconym, żebrzącym i włóczęgom);
- Internat przy Szkole Specjalnej nr 78 (ul. Nawrot 93), przeznaczony dla 50 chłopców wieku szkolnym zaniedbanych wychowawczo (w zakładzie przebywali podopieczni, którzy swoim zachowaniem utrudniali pracę dydaktyczno-wychowawczą w szkołach powszechnych; kwalifikacja do internatu odbywała się na wniosek kierownika danej szkoły)⁴⁰.

Po upływie kilku lat liczba zakładów prowadzonych przez WOS uległa zmniejszeniu, głównie wskutek kryzysu gospodarczego lat 30. XX w.

⁴⁰ T. Wisłowski, *Samorządowa Opieka...*, op. cit., p. 29.

i konieczności ograniczenia wydatków z kasy miejskiej⁴¹. Nie zmniejszono jednak zakresu udzielanej pomocy – na przełomie lat 1933/1934 w pięciu placówkach opiekuńczych przebywało 566 dzieci⁴².

Skala dziecięcych potrzeb w zakresie opieki, zwłaszcza instytucjonalnej, w omawianym w niniejszym artykule okresie spowodowała, że przedstawiciele WOS zmuszeni byli podjąć decyzję o umieszczaniu sierot w zakładach wychowawczych prowadzonych przez instytucje społeczne i prywatne (pozostające w gestii towarzystw dobroczynnych, organizacji kościelnych czy żeńskich zgromadzeń zakonnych). Po raz pierwszy takie rozwiązanie wprowadzono w życie w 1925 r., umieszczając wówczas na koszt Zarządu Miasta Łodzi 101 dzieci w tychże placówkach. Po niemal dekadzie liczba ta wzrosła do 537 (były to najczęściej dzieci kalekie, chore, ociemniałe, niesprawne umysłowo)⁴³.

W okresie międzywojennym łódzkie władze samorządowe zapoczątkowały nowatorską, jak na ówczesne czasy, (i prekursorską w ówczesnej Rzeczypospolitej) formę pomocy dzieciom sierocym i porzuconym – rodzinną opiekę zastępczą. W lutym 1926 r. Zarząd Miasta Łodzi upoważnił WOS do odpłatnego umieszczania dzieci w takich rodzinach⁴⁴. Jako pierwsze do rodzin zastępczych

trafiły 43 niemowlęta. Tę formę opieki zamierzano traktować jako tymczasową, do czasu uruchomienia kolejnej placówki, ewentualnie zwolnienia się miejsc w zakładach już istniejących. Jednak, nie mając dostatecznych środków finansowych na uruchamianie nowych instytucji opiekuńczo-wychowawczych, władze miejskie kierowały do rodzin zastępczych coraz większą liczbę dzieci, przy czym byli to podopieczni starsi, w wieku od 2 do 7 lat (w 1927 r. było ich 97, w latach 1933–1934 – 755)⁴⁵.

Przedstawiciele WOS zdawali sobie sprawę z ciężkich warunków materialnych większości rodzin zastępczych (były to przeważnie rodziny robotnicze), ale uznali tę formę opieki za lepiej dostosowaną do ówczesnych uwarunkowań gospodarki miejskiej i dającą dziecku większe korzyści od opieki instytucjonalnej. „W zakładzie – twierdził T. Wisławski – dziecko jest oderwane od środowiska społecznego, nie widzi walki o byt, nie pomaga w zdobywaniu środków na swoje utrzymanie, nie oszczędza itp. Natomiast wychowując się w rodzinie robotniczej, rzemieślniczej, pozostaje w środowisku, z którego pochodzi, i bierze bezpośredni udział w jego troskach i radościach. [...] Przez pomoc w gospodarstwie domowym wyrabia w sobie poczucie samodzielności i większej wartości. Rodzina, w której wychowuje się, staje się dla niego środowiskiem, o które może się oprzeć w razie niepowodzenia w życiu”⁴⁶. W 1932 r. z 762 dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych – ponad 52% przebywało

⁴¹ Począwszy od przełomu lat 1928/1929 aż do przełomu 1931/1932 roku systematycznie wzrastały wydatki na cele i zadania podjęte przez WOS. O ile w latach 1927–1928 wydano 2 mln 890 tys. zł (w tym na opiekę nad dziećmi – 1 mln 591 tys.), to rok później aż ponad 4 mln zł (na dzieci – 2 mln 186 tys.). W latach 1932–1933 na opiekę społeczną w Łodzi przeznaczono prawie 3 mln 360 tys. zł (na dzieci – 2 mln 114 tys.). Ibidem, p. 3, 5.

⁴² T. Wisławski, *Jak Zarząd Miejski w Łodzi opiekuje się dzieckiem?* (1935), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 10, p. 642–643.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ W lutym 1926 r. pisano: „Wobec przepiętnienia Domu Wychowawczego dla niemowląt i z uwagi na to, że trudne warunki finansowe nie pozwalają miastu na otwarcie nowego domu dla niemowląt, Magistrat zaakceptował wniosek WOS-u w sprawie umieszczenia u osób prywatnych tych niemowląt, które z braku

miejsca nie będą mogły być przyjęte do domu wychowawczego. Niemowlęta te będą oddawane za opłatą zł 1,50 dziennie na zasadzie odpowiednich umów z zastosowaniem do kobiet karmiących rozporządzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej z 14 X 1924 r. Kontrola niemowląt powierzona będzie Komisji opieki nad dzieckiem”. Vide: *W sprawie umieszczenia niemowląt u osób prywatnych* (1926), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 8, p. 18.

⁴⁵ T. Wisławski, *Opieka społeczna...*, op. cit., p. 8.

⁴⁶ Ibidem, p. 9.

w rodzinach robotniczych (403 dzieci), prawie 20% – w rodzinach rzemieślników (151), 8% – u rodzin pracowników biurowych (61), nieznaczny odsetek – u drobnych kupców (21 dzieci), majstrów fabrycznych (19), właścicieli nieruchomości (16), funkcjonariuszy policji i woźnych (po 14 dzieci); pojedynczy wychowankowie znaleźli się w rodzinach pracowników handlowych, właścicieli sklepów, nauczycieli szkół powszechnych, ogrodników, sanitariuszy, administratorów i dozorców domów czy dozorców więziennych⁴⁷.

Oddział Opieki Zamkniętej w strukturze organizacyjnej WOS Zarządu Miasta Łodzi pozostał do 1939 r. Od połowy lat 30. XX w. systematycznie starano się ulepszać metody pracy i doskonalić organizację wychowania dzieci w miejskich placówkach opiekuńczych. Powołano instytucje nadzorujące, tzw. patronaty, zwracano uwagę na organizowanie dzieciom placówek przedszkolnych codziennych spacerów, w placówkach dla niemowląt założono „zimowe werandy”, a wychowankom zakładów opiekuńczych sztyto ubrania „na miarę”, tak aby „[...] poczucie własności wpłynęło na poszanowanie odzieży i dało dzieciom poczucie opieki bardziej indywidualnej”⁴⁸. Kwestie żywienia i ubioru dzieci traktowano na równi ze sprawami wychowawczymi, toteż władze WOS wymagały, aby personel gospodarczy miejskich placówek opieki dla dzieci brał udział w konferencjach pedagogicznych. Wychowawców obowiązywały kursy i szkolenia z dziedziny pedagogiki i psychologii, wspólne omawianie aktualnej literatury

⁴⁷ Ibidem, p. 10. Rodziny zastępcze w przeważającej liczbie były bezdzietne. W 1937 r. ich liczba wynosiła 241, jedno dziecko posiadały 34 rodziny zastępcze, 2 dzieci – 7 rodzin, a dzieci dorosłe – 114 rodzin. Konstatowano, że najlepsze rezultaty wychowawcze osiąga się, oddając dzieci młodsze (do 7 roku życia) rodzinom bezdzietnym. Vide: *Działalność Zarządu Miejskiego w Łodzi w dziedzinie opieki nad dzieckiem* (1938), Łódź, p. 10–11.

⁴⁸ Ibidem, p. 8–9.

pedagogicznej, zwiedzanie innych zakładów opieki zamkniętej (także należących do instytucji społecznych).

Oddział Opieki Otwartej

Zadania Oddziału Opieki Otwartej koncentrowały się wokół pomocy pozainstytucjonalnej, udzielanej dorosłym i dzieciom (w zasadzie ich rodzinom) przez pewien okres – w postaci darowizn w naturze, wsparcia finansowego czy dożywiania⁴⁹.

Wśród form takiej opieki nad dzieckiem prowadzonej przez Zarząd Miasta Łodzi w okresie międzywojennym należy wyróżnić:

- akcją dożywiania dzieci szkół powszechnych i przedszkoli (warto nadmienić, że ten rodzaj wsparcia dzieci głodnych Łódzki Magistrat przedsięwziął już podczas I wojny światowej);
- wydawanie odzieży i obuwia;
- organizację półkolonii i kolonii letnich;
- wydawanie zapomóg matkom „obciążonym dziećmi” (tę formę pomocy wprowadzono w 1928 r.).

Pomoc miasta w postaci d o ż y w i a n i a polegała na dostarczaniu dzieciom posiłku podczas pobytu w szkole lub w przedszkolu. Liczba dzieci dożywianych codziennie (oprócz niedziel i świąt) wzrosła z 5300 dzieci w roku szkolnym 1927/1928 do prawie 10 tysięcy w najtrudniejszym okresie 1930/1931. Działania samorządu podczas kryzysu ukierunkowano na prowadzenie ratownictwa biologicznego, przy równoczesnym zmniejszeniu zakresu opieki całkowitej.

⁴⁹ T. Jałmużna, N. Stolińska-Pobralaska (2002), *Dziecko jako podmiot opieki w wielonarodowej Łodzi okresu międzywojnia* [in:] K. Jakubiak, W. Jamrożek (ed.), *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne*, Bydgoszcz, p. 188–190.

Zakrojoną na szeroką skalę kampanię na rzecz pomocy żywnościowej dla dzieci głodnych podjęto w latach kryzysu gospodarczego. We wszystkich miejskich szkołach powszechnych oraz przedszkolach prowadzono wówczas dożywianie wychowanków pochodzących z rodzin ubogich⁵⁰ – w 1933 r. otrzymywali oni szklankę mleka i 50-gramową bułkę. Skala zaopatrzenia danej placówki w tę dodatkową żywność zależała od ogólnej liczby wychowanków, a ponadto uwzględniano przy tym podziale lokalizację instytucji (więcej porcji przydzielano placówkom położonym na obrzeżach miasta, czyli tam, gdzie mieszkała ludność robotnicza). W 1937 r. dożywianie obejmowało 12 230 dzieci szkolnych, oprócz tego wydano 24 tys. porcji mleka dla niemowląt w Stacjach Opieki nad Dzieckiem „Kropla Mleka”.

Tabela 1

Dożywianie dzieci w łódzkich szkołach powszechnych i przedszkolach w latach 1927–1933

Rok szkolny	Liczba dzieci objętych pomocą (dziennie)	Kwota wydatkowana na ten cel
1927/1928	5300	132 637 zł
1928/1929	7135	221 291 zł
1929/1930	8969	158 045 zł
1930/1931	9900	238 948 zł
1931/1932	8560	206 151 zł
1932/1933	9285	243 200 zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Wisławski T., *Opieka społeczna...*, op. cit., p. 13.

W 1919 r. Zarząd Miasta Łodzi zajął się rozdawaniem dzieciom ubogim o d z i e ż y i o b u w i a . Do 1929 r. przydział odzieży dokonywany był przez Wydział Oświaty i Kultury, później zadanie to przejął WOS. Dzieleniem odzieży i obuwia

⁵⁰ *Dokarmianie dzieci w szkołach powszechnych Zarządu Miejskiego m. Łodzi w latach 1932/33 i 1933/34* (1934), „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 7, p. 251–256.

zajmowali się także kierownicy szkół, jednak wydatki na ten cel systematycznie malały – w roku szkolnym 1929/1930 wydatkowano 39 976 zł, a w następnym jedynie 20 000 zł; w roku szkolnym 1932/1933 przeznaczono na tego rodzaju pomoc już tylko 15 375 zł⁵¹.

Z a p o m o g i dla matek samotnie wychowujących dzieci wpisywały się w formę opieki zapoczątkowaną przez nowe, wybrane w Łodzi w 1927 r. władze miejskie⁵². Program polityki opiekuńczej samorządu III kadencji zakładał unowocześnienie metod opiekuńczo-wychowawczych. W zakresie opieki już stosowanej wprowadzono zmiany polegające na udzielaniu pomocy rodzinie poprzez materialne wsparcie, akcentowano przy tym potrzebę pozostawiania dziecka przy matce. Zapomoga pieniężna wynosiła wtedy 30 zł dla matki i 15 zł dla dziecka (do lat 14) na miesiąc⁵³. W październiku 1932 r. zapomogi otrzymało 936 matek i 1812 dzieci⁵⁴. Pod koniec analizowanego w artykule okresu, tj. w 1938 roku, pisano, że naczelną zasadą polityki opiekuńczej Zarządu Miejskiego jest udzielenie pomocy dziecku w naturalnym, domowym środowisku poprzez: świadczenia pieniężne i opiekę prawną udzielaną matkom samotnie wychowującym, zapomogi mieszkaniowe, zapomogi przydzielane krewnym, którzy podjęli się opieki nad dzieckiem lub poprzez umieszczanie dzieci w rodzinach zastępczych. Dopiero po wyczerpaniu tych możliwości dziecko

⁵¹ T. Wisławski (1933), *Opieka społeczna w mieście Łodzi w latach 1927–1932*, Łódź, p. 13.

⁵² W 1927 r. zwycięstwo odnieśli socjaliści, prezydentem został Bronisław Ziemięcki (PPS), a przewodniczącym WOS – Antoni Purlal (PPS).

⁵³ N. Stolińska-Pobralaska, *Instytucje opieki nad dzieckiem...*, op. cit., p. 81.

⁵⁴ T. Wisławski, *Opieka społeczna...*, op. cit., p. 12.

zamierzano oddawać do zakładu⁵⁵. W rzeczywistości jednak brak odpowiednich środków finansowych uniemożliwił pełną realizację tych założeń, bowiem pozostawienie dziecka w jego własnej rodzinie wymagałaby niejednokrotnie konieczności roztoczenia materialnej opieki nad całą rodziną.

Akcje doraźnej opieki nad dziećmi podejmowane za pośrednictwem WOS przez władze Łodzi obejmowały również organizację p ó ł k o l o n i i i k o l o n i i l e t n i c h . Urządzano je w okresie wakacji dla uczniów szkół powszechnych. Z formuły tych pierwszych korzystały dzieci w wieku 7–14 lat, słabego zdrowia lub z rodzin bardzo biednych, ale zróżnicowanych pod względem wyznaniowym⁵⁶ (kwalifikacji dokonywali lekarze szkolni), drugi rodzaj wypoczynku urządzano dla wychowanków miejskich domów wychowawczych.

Półkolonie urządzano rokrocznie, w lipcu i sierpniu, począwszy od 1923 r.⁵⁷ Miejszem organizacji półkolonii był miejski Park 3-Maja o obszarze 23 hektarów, zamknięty w tym czasie dla łódzkiej społeczności do godziny osiemnastej. Podczas 8-godzinnego pobytu na półkoloniach dzieci pozostawały pod opieką wychowawców (jeden wychowawca miał pod opieką 70 dzieci) i otrzymywały trzy posiłki w ciągu dnia (wychowankowie słabego zdrowia – cztery lub pięć posiłków). Dzieci mieszkające na obrzeżach miasta dowożono do parku tramwajami. Sposób

⁵⁵ *Działalność Zarządu Miejskiego w Łodzi...*, op. cit., p. 12.

⁵⁶ Najwięcej uczestniczyło w nich dzieci wyznania rzymskokatolickiego i mojżeszowego, nieco mniej dzieci z rodzin ewangelickich. Wychowawcy, uwzględniając różnice wyznaniowe i narodowościowe podopiecznych, wydawali posiłki zgodnie z wymogami wiary i religii. Uczyli je również współpracy i wzajemnej akceptacji.

⁵⁷ J. Sosnowska (2013), *Problemy oświaty, wychowania i opieki nad dzieckiem na łamach „Dziennika Zarządu miasta Łodzi” (1919–1939)* [in:] I. Michalska, G. Michalski (ed.), *Addenda do dziejów oświaty. Z badań nad prasą Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź, p. 240–244.

spędzania czasu na półkoloniach przedstawiał się następująco:

- 8:30 – 9:00 przyjazd dzieci do parku, sprawdzanie obecności, przygotowanie naczyń do śniadania (miseczki, kubki, sztućce), higiena (mycie rąk przed śniadaniem);
- 9:00 – 9:30 śniadanie;
- 9:30 – 10:00 mycie naczyń po posiłku, przegląd stanu zdrowia dzieci, kwalifikowanie dzieci chorych na dalsze badania lekarskie;
- 10:00 – 12:00 ćwiczenia gimnastyczne, gry sportowe i zabawy ze śpiewem, pogadanki, leżakowanie;
- 12:00 – 13:00 przygotowanie do obiadu, ustawianie się przed okienkiem kuchni w celu odbioru posiłku, spożywanie obiadu;
- 13:00 – 14:00 mycie naczyń po obiedzie, obowiązkowy odpoczynek (cisza poobiednia), możliwe opalanie;
- 14:00 – 15:00 zabawy ze śpiewem, organizowanie przedstawień, wspólne tańce, pogadanki, czytanie;
- 15:00 – 15:30 podwieczorek dla grup odjeżdżających tramwajami linii nr 2, mycie naczyń;
- 15:30 – wymarsz dzieci do tramwajów linii nr 2;
- 16:00 – 16:30 podwieczorek dla grup dzieci odjeżdżających tramwajami linii nr 7 i 8 oraz ze Śródmieścia, mycie naczyń, odmarsz;
- 16:30 wymarsz dzieci do tramwajów linii nr 7 i 8 oraz ze Śródmieścia⁵⁸.

⁵⁸ A. Chrzastek (2013), *Półkolonie letnie jako forma opieki nad dzieckiem inicjowana przez łódzkie władze miejskie w Drugiej Rzeczypospolitej*, praca magisterska pod kierunkiem dr J. Sosnowskiej, kps., Wydział Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, p. 95–96.

W ciągu kilku lat, z uwagi na społeczny pozytywny odbiór tej formy dziecięcego wypoczynku, Zarząd Miasta Łodzi we wszystkich dzielnicach Łodzi uruchomił 27 miejskich placów gier i zabaw, otwartych dla dzieci i młodzieży w godzinach 14.00 – 18.00 (zajmowały one tereny miejskie i wydzierżawione), które były, oprócz półkolonii, dodatkową inicjatywą opiekuńczo-wychowawczą i zdrowotną⁵⁹. Należy dodać, że bardzo duża liczba dzieci i młodzieży z rodzin ubogich nie miała możliwości wyjazdu z miasta podczas wakacji i przerwy zimowej, dlatego chętnie korzystała z miejskich terenów i urządzeń sportowych. Ten rodzaj wypoczynku postrzegano również jako istotny czynnik wychowawczy, bowiem wszyscy uczestnicy musieli podporządkować się woli prowadzącego zajęcia, a młodzież zobligowana była do pomocy w sprawowaniu opieki nad dziećmi młodszymi. O popularności tej formy rekreacji świadczyło to, że wszystkie place były latem całkowicie wypełnione dziećmi, a niejednokrotnie nie mogły ich pomieścić. Dziennie przebywało tam od 15 tys. do 20 tys. dzieci⁶⁰.

Formą letniego wypoczynku dla dzieci poza obrębem miasta były kolonie. Ich uczestnikami były przede wszystkim dzieci chore (na gruźlicę i jaglicę), pochodzące z ubogich rodzin różnych wyznań. W celu organizowania tej formy wypoczynku na szerszą skalę z początkiem 1923 roku Zarząd Miasta Łodzi przystąpił do Związku Polskiego Towarzystwa Kolonii Letnich. 6-tygodniowe turnusy kolonijne trwały zazwyczaj od końca czerwca do pierwszych tygodni września. W latach 1922–1938 WOS organizował je dla głównie

dla dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym będących wychowankami miejskich instytucji opiekuńczo-wychowawczych. Dziewczęta i chłopcy z zakładów wychowawczych wypoczywali m.in. w Gdyni, Pniewach, Ptaszkowej (Małopolska), Głownie, Bentkowie, Inowłodzu, Serwach (nad jeziorem) i Łysej Górze (nad Niemnem)⁶¹.

Od 1934 r. w akcję kolonijną włączyły się, wraz z władzami samorządowymi, władze centralne – Wojewódzki Wydział Pracy i Opieki, subwencjonując tę formę opieki nad dzieckiem. Podkreślano znaczenie tego rodzaju wypoczynku, akcentując nie tylko kwestię wychowania zdrowotnego dzieci i młodzieży, ale także aspekt ideowy, pisano bowiem: „Zadaniem każdej kolonii było, by zapewnić dzieciom ciągłość prawidłowego wychowania oraz zaszczepienia zasad wychowania państwowego i obywatelskiego; dalej umożliwieniu korzystania z leczniczych sił przyrody i z prawidłowego odżywiania, a także zabezpieczenia warunków higienicznych, koniecznych do normalnego rozwoju fizycznego dziecka”⁶².

Podsumowanie

Troska o dziecko i jego potrzeby, jak już pisano, była jednym z najważniejszych aspektów polityki opiekuńczej łódzkiego samorządu w okresie międzywojennym. Działania ukierunkowane na wsparcie dzieci potrzebujących opieki rozpoczęto jeszcze przed rokiem 1918, a intensyfikowano je po wprowadzeniu w 1923 r. ustawy o opiece społecznej i, w różnorodnej formie – zamkniętej/instytucjonalnej oraz otwartej/doraźnej, realizowano do roku 1939. Aktywność przedstawicieli

⁵⁹ Ibidem, p. 80–81.

⁶⁰ S. Gruszczyński (1938), *Na miejskich placach gier i zabaw. Działalność Miejskiego Referatu Wychowania Fizycznego z sezonu letniego 1938 roku*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 12, p. 1280–1282.

⁶¹ J. Sosnowska, *Problemy oświaty, wychowania i opieki...*, op. cit., p. 244.

⁶² T. Wisławski (1934), *Kolonje i półkolonje letnie Zarządu Miejskiego w Łodzi w 1934 r.*, „Dziennik Zarządu Miasta Łodzi”, no. 12, p. 444.

struktur miejskich w zakresie działań opiekuńczych nad dziećmi koncentrowała się głównie w Wydziale Opieki Społecznej Zarządu Miasta Łodzi. Tutaj rodziły się koncepcje pomocy dziecku: bezdomnemu, porzuconemu, osieroconemu, głodnemu, zaniedbanemu wychowawczo, ale i jego rodzinie (niezależnie od pochodzenia, stanu materialnego czy wyznania, co w wielokulturowym i wielowyznaniowym mieście nie pozostawało bez znaczenia). Rezultaty zamierzeń i konkretnych działań o tym profilu, podejmowanych przez samorządy kolejnych kadencji, były różne. Zależały bezsprzecznie od uwarunkowań obiektywnych: wydarzeń politycznych, sytuacji gospodarczej i społecznej, demografii. Należy więc docenić zróżnicowanie, ale i doskonalenie form pomocy dziecku, podejmowane na szczeblu lokalnym w międzywojennej Łodzi. Dokonania władz miasta na płaszczyźnie instytucjonalnej należały do pionierskich, a wypoczynek organizowany dla dzieci w postaci półkolonii może stać się inspiracją dla współczesnych włodarzy miast, jeśli chodzi o zapewnienie pomocy rodzinie o niskim statusie materialnym. ■

**Aneta Bołdyrew
Joanna Sosnowska**

Lodz, Poland

bow0@poczta.onet.pl, sosnowskaasia@wp.pl

Keywords: education and culture in Łódź in the Second Polish Republic, pre-school education in Łódź in the Second Polish Republic

The Education and Culture Department of the Council of the City of Lodz in the Propagation of Children's Education in Interwar Poland

Abstract

The Social Care Department – SCD [Wydział Opieki Społecznej] started its official activities as an organizational unit of Łódź authorities on 01 April 1921. Its most important task was to take care of poor residents of the city. This care consisted in providing immediate help or permanent help. Homeless children and orphans were placed in an emergency shelter or provided financial aid as well as free meals, clothes, shoes, and underwear, after their material and family conditions had been examined.

Since 1923, the activities of the city authorities in this field were intensified as a result of the law which regulated the issues of social care of children. At that time, 17 institutions were taken under SCD auspices, including 7 institutions for children, i.e. Municipal Childcare House I and II, Municipal Emergency Shelter for Children, Crèche for Babies, Shelter for children suffering from trachoma, and boarding houses for morally neglected boys and girls. At the end of 1924, 69 children had been placed in municipal childcare institutions, including 18 orphans, 38 half-orphans, and 13 children whose parents lived but were in a difficult material situation which rendered them unable to provide support for their children.

Aneta Bołdyrew – Doctor of Arts, University of Lodz, Faculty of Educational Sciences, The Department of History of Education and Pedology

Joanna Sosnowska – Doctor of Arts, University of Lodz, Faculty of Educational Sciences, Department of Pre-School and Early-Learning Pedagogy